

Gegoogel met studenten

Waarom digitalisering het universitaire onderwijs bedreigt

Jelle van Baardewijk

Een student bedrijfskunde mailde mij dat hij vergeefs was langs geweest op de afdeling filosofie. Hij had na afloop van een collegereeks graag door willen praten over Michel Foucault, over de rol van macht in organisaties, over vooroordelen, en over hoe dat alles terugkwam in het tentamen.

Gewoon even langslopen kan helaas niet meer sinds we flexwerken op de Vrije Universiteit. De eigen werkkamer heeft plaatsgemaakt voor een online werkomgeving waarop elke dag vanaf een andere plek kan worden ingelogd. Docenten werken niet langer aan een eigen schrijftafel, omringd door boeken, papieren en scripties die voor hun onderzoek en onderwijs relevant zijn. Die omgeving is ingewisseld voor onpersoonlijke werkplekken met transparante wanden. De verweesde gangen vol glazen wanden hebben voor het onderwijs nadelige gevolgen.¹ Aangezien iedereen steeds op een andere plek zit en afdelingen door elkaar werken, is de gedeelde cultuur verminderd en worden bezoekers-zonder-afpraak met wantrouwen bekeken – zo ook de student bedrijfskunde. Een passerende collega wilde hem niet binnenlaten. ‘Stuur je docent maar een mailtje.’ En zo werd de student als ongewenste vreemdeling weggestuurd, zonder van Foucault een woord wijzer te zijn geworden.

De ironie is dat juist Foucault ons leerde dat de ruimtes waar wij wonen, werken en het publieke leven organiseren niet neutraal zijn, maar mede sturen hoe we ons gedragen. Zo beïnvloedt de architectuur van een universiteit de wijze waarop docenten en studenten met elkaar omgaan: voor studenten afgeschermd 'kantoortuinen' zijn niet bevorderlijk voor het contact. Een collegezaal in de vorm van een amfitheater, waarin honderden studenten op de docent neerkijken, geeft een specifieke sfeer en concentratie, gunstig voor hoorcolleges. Foucault stierf in 1984. Als hij langer had geleefd, had hij vast ook geschreven over de wijze waarop digitalisering de universiteit verandert. Een voorbeeld daarvan is het digitale hoorcollege. De sfeer is anders: het college volg je teruggetrokken vanaf je studentenkamer, waarschijnlijk op dezelfde computer als waarop je 's avonds je favoriete serie kijkt. Zo'n college mist de sfeer en inrichting van de universiteit waarin er een bindend en verbindend contact met de docent en de medestudenten ontstaat.

Met Foucault gesproken heeft de digitalisering van de werkomgeving van docenten en studenten dus een eigen dynamiek die de kwaliteit van studeren, doceren en onderzoeken verandert. Een programma als PowerPoint bijvoorbeeld, is een handige innovatie, maar in de praktijk leidt het gebruik ervan vaak tot colleges die zijn opgebouwd uit opsommingen met bullets, afgewisseld met plaatjes en filmpjes, terwijl het grotere verhaal niet uit de verf komt. Als de docent een gedachtegang ontwikkelt op college, dan gaat daar een deels onzichtbare, maar toch zeer reële werking van uit op de toehoorders. Dat is overigens ook de reden waarom Socrates zijn werk nooit uitschreef; toen Plato dat alsnog deed, koos hij daarvoor de dialoogvorm, in de hoop dat de lezer alsnog iets van de 'levende' gedachtegang kon ervaren en zo dieper tot de materie zou doordringen. Op zich is er met PowerPoint net zo weinig mis als met Google of Wikipedia, maar we beseffen onvoldoende dat dergelijke digitale toepassingen bij elkaar opgeteld wel degelijk een ander type academisch onderwijs creëren; een type dat zowel verder

af staat van de orale als van de geletterde traditie van kennisoverdracht.

Als we de effecten van digitalisering op het academisch onderwijs willen begrijpen, moeten we wel een idee hebben van wat academisch onderwijs is, dan wel zou moeten zijn. Een belangrijk kenmerk van de universiteit als een instituut is dat zij de maatschappij een spiegel kan voorhouden en eerlijk en onafhankelijk kennis kan vinden en overdragen. De vraag die ik hier uitwerk is dus hoe de digitalisering deze rol van de universiteit beïnvloedt. Ik laat zien dat de voortgeschreden digitalisering een eigen dynamiek met zich meebrengt, bijvoorbeeld doordat de verhouding tussen docenten en studenten verandert. Tel daarbij op dat kennis in de wereld van computers en het internet al snel versmalt tot louter informatie. Naast de didactiek verandert dus ook de kennisleer. Typisch academische vaardigheden, zoals het kunnen onderscheiden van hoofd- en bijzaken, iets in een groter kader kunnen plaatsen, het vermogen een lastige gedachtegang te analyseren, zijn moeilijk van het internet te leren. Dat zijn ‘competenties’ die onder druk komen te staan als studenten zich veel ophouden in de vluchtige wereld van apps, filmpjes en internet. Natuurlijk leent het internet zich ook voor diepgaande studie, maar dat vereist veel discipline en aandacht van de gebruikers; de praktijk is vaak juist dat we op het web een vluchtige en consumptieve houding aannemen.

Wat is nu de beweging achter de opmars van digitalisering in het onderwijs? In dit artikel laat ik eerst zien dat het rendementsdenken een achterliggend motief is om het onderwijs verder te digitaliseren (§1). De computer en het internet worden geprezen als neutrale middelen die het onderwijs versterken, terwijl zij eigenlijk grotendeels zijn terug te voeren op een bedrijfskundig organisatieprincipe dat zaken efficiënter maakt. Samen veranderen digitalisering en rendementsdenken de didactische verhouding tussen student en docent (§2). De omgang met digitale middelen op de universiteit heeft ook negatieve effecten op de academische vorming van studenten (§3), niet in de laatste plaats omdat digi-

talisering aanzet tot een consumptieve verhouding tot informatie (§4). De totale dynamiek rondom digitalisering zoals deze hier wordt besproken heeft ook effect op de wijze van examineren en zorgt ervoor dat meerkeuzetentamens te vaak de plaats innemen van schriftelijke of mondelinge tentamens (§5).

1. Het ver-rentabiliseren van de universiteit

Kan de inzet van computers en het internet op universiteiten ook verband houden met een bepaalde managementcultuur? Ik denk van wel, en ik zal in deze paragraaf uitleggen hoe dat verband eruitziet. Daartoe zal ik allereerst ingaan op de autonomie van universiteiten, die het hun in principe mogelijk maakt om zich zo te organiseren dat er een optimale studieomgeving ontstaat voor studenten en docent-onderzoekers.

De universiteit is een instituut met een tweeledig maatschappelijk doel, namelijk onderwijs geven en onderzoek doen, en wel op het hoogst haalbare niveau. De universiteit bekroont het gehele onderwijsgebouw en beroept niet toevallig *hoogleraren*. En anders dan bedrijven (de markt) of overheidsorganisaties (openbaar bestuur) heeft de universiteit een grote inhoudelijke en financiële autonomie om dat hoge niveau te kunnen realiseren. Door die autonomie loopt de universiteit wel het risico te zeer naar binnen gekeerd te raken. Denk aan hoogleraren met een neiging om louter onderling te communiceren en onderwijs dat is losgezongen van de behoeften van de diverse praktijken die Nederland kent. De bedrijfskundige Meindert Flikkema spreekt in de bundel *Sense of serving* in dit verband zelfs van een gebrek aan dienstbaarheid van universiteiten aan student en maatschappij.² Natuurlijk is een universiteit geen hbo, en een academische studie hoeft ook niet een-op-een vertaalbaar te zijn naar de praktijk, maar de universiteit lijkt nu vooral een ivoren toren te zijn: veel academische studies staan ver van de concrete leef- en werkwereld af en spreken daarom ook lang niet altijd tot de verbeelding van de student.

De autonomie van universiteiten kan worden beschouwd in het licht van het werk van de socioloog Eliot Freidson. In *Professionalism, the Third Logic* stelt hij dat niet de markt, en ook niet de staat, maar een aparte logica, een eigen domeinlogica, de organisatie in instituten als universiteiten bepaalt.³ In die zin betekent ‘academische vrijheid’ ook werkelijk dat onderzoekers en onderwijzers juist niet doen wat bedrijfsleven, openbaar bestuur of ‘klanten’ van hen verwachten. Het is ten principale de docent-onderzoeker die bepaalt welk boek, artikel of model kwaliteit heeft en de moeite van het onderwijzen waard is – in weerwil van de macht van studenten en hun invloedrijke anonieme oordeel in digitale student-enquêtes.

Toch hebben universiteiten wat betreft onderwijs de laatste decennia de oren laten hangen naar zowel de markt als de politiek. Als resultaat daarvan is er een organisatorische tussenvorm ontstaan. Universiteiten menen op een internationale ‘onderwijsmarkt’ te opereren en worden daartoe aangezet door politieke beslissingen en een daaruit voortvloeiende financieringsstructuur. De studenten die in de winter van 2015 het Maagdenhuis bezetten – een kleine revolutie die de journalist Casper Thomas beschrijft in het boek *Competente rebellen* – spraken in dit verband van rendementsdenken.⁴ Daarmee werd bedoeld dat universiteiten meer belang lijken te hechten aan financieel rendement dan aan onderwijskwaliteit en studenten. De bezetters hadden grotendeels gelijk. Universiteiten krijgen voor hun onderwijsstaak namelijk per student betaald. Dat prikkelt hen om zich sterk op de voorkeuren en de tevredenheid van studenten te richten. Bovendien is het primair dit financieringsmodel dat aanzet tot een verdere ‘verengelsing’ van academische studies, in de hoop zo meer buitenlandse studenten aan te trekken.

Waar universiteiten hun verantwoordelijkheid zouden moeten nemen, laten zij de bal aan de studenten. Zij kiezen voor een bepaalde studie en dat is verder ook hun verantwoordelijkheid. Van studenten wordt verwacht dat zij in hoge mate zelfredzaam en zelfsturend zijn: gemotiveerd, gedisciplineerd en geïnteres-

seerd. Als studenten niet goed kunnen schrijven of rekenen, wordt terugverwezen naar het voorliggende middelbaar onderwijs. Als ze niet geboeid zijn, wordt hun een gebrek aan interesse verweten. En lopen studenten niet warm voor een studie Duits of aardwetenschappen, dan wordt zo'n studie 'onrendabel' verklaard. Alleen als een studie 'rendeert' – dat wil zeggen: als er genoeg instroom is, studenten tevreden zijn en werkelijk afstuderen – kunnen het onderwijs en het onderzoek betaald worden. Dat is het bestuurlijke, door de politiek opgelegde systeem dat de universiteiten in stand houden.

Maar waarom zou de student eigenlijk beslissend zijn voor het rendement van een studie? Dat is in feite een quasi-marktmodel waarin de consument ('de student als klant') beslist over de noodzaak en kwaliteit van de geleverde 'dienst'. Een gevolg is dat er allerlei massastudies ontstaan, terwijl kleine studies als Duits en geschiedenis onder druk komen te staan.

Voor massastudies is het noodzakelijk om optimaal gebruik te maken van digitalisering. De schermen maken het mogelijk om veel studenten te woord te staan en wel op een tamelijk gepersonaliseerde manier: je kunt een college terugkijken in je eigen tempo, feedback van elkaar krijgen, samenvattingen delen, enzovoort. Daar komt bij dat digitale middelen niet louter instrumenteel moeten worden begrepen. Zoals Ad Verbrugge in zijn boek *Staat van verwarring* laat zien, schuilt er een bevrijdingsbelofte in computergebruik. Waar het informatiemonopolie vroeger bij de docent, de overheid of een marktpartij lag, kan iedereen nu zelfstandig aan de slag. En dat voelt vrij en persoonlijk. Niet toevallig staat de afkorting 'pc' voor 'personal computer', kortom, *jouw* toegang tot de wereld via schermen.⁵ Hoewel er tegenwoordig dus veel meer studenten onder minder begeleiding studeren, hebben zij dankzij digitalisering meer controle over wat ze bestuderen en over de eigen studiestijl. Dat is het beeld van zelfstandigheid dat menig student van zichzelf heeft en dat universiteiten graag bevestigen. Of die zelfstandigheid ook hetzelfde oplevert als klassiek onderwijs in termen van kennis

en kundigheid, is nog maar de vraag. In de praktijk blijkt dat studenten meer moeite hebben om zich langdurig te concentreren in een digitale werkomgeving, waarin het bovendien minder vanzelfsprekend is met elkaar over de stof te spreken.

Ik verwacht dat massastudies als psychologie, rechten en bedrijfskunde in rap tempo verder ‘verschermen’. Dat roept associaties op met Plato’s allegorie van de grot. Tijdens hun academische studie kijken studenten steeds vaker naar colleges die worden afgepeeld op tablets en smartphones, of geprojecteerd op de muren van studentenwoningen. Het zijn de schaduwen en echo’s van echte hoorcolleges. Studenten zullen toch niet denken dat deze ‘academische schermwereld’ de echte wereld is? Straks denken studenten inderdaad dat onderwijs te duur is geworden in Nederland en niet anders kán worden georganiseerd. Ze zijn dan bovendien zo gewend geraakt aan groepswork dat ze denken dat persoonlijke feedback ouderwets is en dat je medestudenten je het best kunnen helpen.

Studenten kunnen uiteraard wat van elkaar leren, laat daar geen misverstand over bestaan, maar dat er geen geld zou zijn voor intensief academisch onderwijs is discutabel. Er wordt door de overheid veel betaald voor onderwijs en wel per student.⁶ Helemaal gaat het overgrote deel van dat onderwijsgeld naar onderzoek, huisvesting en bijvoorbeeld marketing en communicatie. De universiteit neemt haar taak *als onderwijsinstituut* niet serieus genoeg. En de student is de grote verliezer. Dat is geen kwestie van geld, maar van verkeerde prioriteiten.

2. De veranderende didactische verhouding tussen docent en student

Door de inzet van digitaal onderwijs kan een student zelfstandiger werken: een college nog eens terugkijken, beter overleggen met medestudenten, of zelfs al vooruit studeren met behulp van een online tutorial. De verzelfstandiging van de student door di-

gitale middelen heeft het onderwijsproces naar de studenten zelf verplaatst. Docenten hebben daardoor meer ruimte gekregen om studenten aan te sporen tot studie, met hen in discussie te gaan en hun hulp te bieden. Die ruimte wordt echter op allerlei andere manieren ingevuld – niet zelden met het schrijven van publicaties ...⁷

In de praktijk blijkt de rol van de docent in veel studies marginaal, zeker bij de grootste studies (bedrijfskunde, psychologie en rechten). Veel werkcolleges worden verzorgd door ouderejaarsstudenten, die daarnaast in een omvangrijk circuit bijlessen geven. De docent zelf wordt in het huidige systeem geacht behulpzaam te zijn in de rol van vakman/-vrouw en vooral coach, die helpt als studenten er onderling niet uitkomen. De docent staat in deze didactische visie niet boven, maar naast de studenten. Als gevolg daarvan maakt het ook niet meer uit of je een hoogleraar, promovendus of ouderejaarsstudent als ‘begeleider’ hebt tijdens college.⁸ Deze didactische visie strookt met het (neo) liberale mensbeeld waarin de individuele student zelfstandig aan het werk gaat, terwijl ondertussen op de onderwijsuitgaven bespaard kan worden.

Deze didactische visie heeft in de jaren negentig nut gehad, maar heeft ook keerzijdes. Dat zij niettemin in de huidige onderwijspraktijk nog wordt gevolgd, hangt samen met het paradigma waarin onderzoek belangrijker is dan onderwijs, en met het waandenkbeeld dat studenten even goed zelfstandig studeren met computerdocenten als begeleid door echte docenten. Want het voordeel van Nederlandse studenten die *Massive Open Online Courses* (MOOC's) volgen aan een Amerikaanse universiteit is natuurlijk dat de docenten hier minder werk hebben aan onderwijs en zich kunnen beperken tot de werkcolleges. Dat wordt dan vervolgens *blended learning* genoemd, maar betekent in de praktijk dat studeren op de universiteit grotendeels een kwestie is van zelf vragen stellen en daarmee richting geven aan colleges. Het is een werkvorm die op papier nog even hip klinkt als in de jaren negentig en in de praktijk neerkomt op een aanzienlijk

lichtere onderwijslast voor docenten, die nu immers zelf geen aansprekend en coherent collegeverhaal meer hoeven te houden.

Dat de VU, mijn eigen universiteit, haar gebouwen inmiddels heeft gesplitst in delen waar studenten komen en delen waar onderzoekers en docenten werken, past in dit denkkader van de zelfredzame student en de docent die eigenlijk onderzoeker moet en vaak ook wil zijn. Natuurlijk is het ook een taak van de universiteit om onderzoek te doen; het punt is echter dat er een disbalans is ontstaan die digitalisering verder versterkt. De universiteit als onderwijsinstituut de-professionaliseert. Een *hoogleraar* is, anders dan de benaming doet vermoeden, meestal iemand die zich richt op onderzoek dat relevant is voor andere experts.

3. Het internet en de dreigende teloorgang van academische vorming

Natuurlijk hebben studenten dankzij het wereldwijde web veel makkelijker dan vroeger toegang tot informatie. Met behulp van zoekmachines als Google en op Wikipedia vinden zij in enkele muisklikken wat ze willen weten. Dat levert onmiskenbaar veel op, maar er is ook een nieuw risico ontstaan dat studenten informatie van internet of Wikipedia plukken zonder deze in groter verband te kunnen plaatsen. Daarmee is niet gezegd dat ze plagiëren, maar wel dat ze een copy/paste-denkwijze volgen en onvoldoende in staat blijken informatie om te zetten in kennis en die vervolgens in een eigen redentie te integreren. De kennis blijft ‘op afstand’ en wordt niet verinnerlijkt, niet ‘doorvoeld’. Natuurlijk bestond het verschijnsel van niet werkelijk eigen gemaakte ‘sprokkelkennis’ al voor de komst van het internet, maar het web maakt het nog veel makkelijker om op hapsnapwijze te studeren.

Websites presenteren zichzelf graag als encyclopedieën waarin je alles kunt terugvinden. Dat geldt al helemaal voor Wikipedia, *The Free Encyclopedia*. De suggestie is dat je via dergelijke websites vrijwel alles kunt leren. Dat is echter een halve waar-

heid, want je hebt eerst verbeelding en vooral oude kennis nodig om die nieuwe kennis zinvol te begrijpen. Hier geldt het bon mot van de hermeneutische filosofie ‘een tekst is net zo slim of dom als de lezer’ nog sterker dan in het geval van boeken, juist omdat informatie op het internet een methodologisch kader mist.⁹ Met de Duitse hermeneutische filosoof Hans-Georg Gadamer kun je stellen dat het internet veel van onze verstaanshorizon vraagt, dat wil zeggen van onze voorkennis en oordeelskracht.¹⁰

Juist een expert kan vrij veel leren van Wikipedia en van wat hij via Google vindt, omdat hij al een ontwikkeld vocabulaire heeft, terwijl een leerling geen houvast vindt en gaat ‘internet-zwemmen’, als hij al niet verdrinkt in de informatie. De Amerikaanse onderwijskundige Eric D. Hirsch vat het treffend samen: ‘Google is not an equal-opportunity fact-finder; it rewards those already in the know. Instead of being an agent of equality, Google rewards cognitive insiders.’¹¹ Er is sprake van goed onderwijs wanneer *cognitive insiders* – en dat zijn docenten – je helpen om begrip van bepaalde kennisdomeinen te verkrijgen en dit te verdienen. Ik wil dit fenomeen nader verkennen door nader in te gaan op het begrip ‘encyclopedie’.¹²

Het woord ‘encyclopedie’ komt van de Griekse woorden *enkyklios* (‘algemeen’) en *paideia* (‘leren’) en betekent daardoor eigenlijk ‘algemeen onderwijs’. De geschriften van Aristoteles voor een groter publiek werden samen de encyclopedieën genoemd. Aan die geschriften van Aristoteles ligt een organisatie ten grondslag; het is geen samenraapsel van kennis en inzichten, het heeft een interne logica. Een vergelijkbare betekenis klinkt door in ‘encyclopedie van de rechtswetenschappen’. Dat is een vak bij rechtsgeleerdheid waarin een overzicht wordt geboden van de verschillende juridische deelgebieden, maar waarin ook de plaats wordt besproken van het recht in relatie tot andere vakgebieden (economie, sociologie en ethiek). Encyclopedie van de rechtswetenschappen is daarmee bij uitstek het vak waarin ook normatieve vragen kunnen worden gesteld: Wat is de rol van straf in de rechtsstaat? Wat is de relatie tussen moraal en wetgeving?

Dat een encyclopedie een organisatie kent, zie je ook terug in de beroemdste encyclopedie van de moderne geschiedenis: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* van de achttiende-eeuwse Franse filosofen Denis Diderot en Jean le Rond d’Alembert. De auteurs lichten de titel – ‘Encyclopedie of beargumenteerd woordenboek van de wetenschappen, kunsten en beroepen’ – in hun voorwoord toe en schetsen een samenhangend beeld van de verschillende vormen van kennis. De encyclopedisten, de geestelijk vaders van de verlichting, leggen de nadruk op empirische kennis, maar dat wil niet zeggen dat ze zich ertoe beperken om eenvoudigweg kennis te verzamelen. Wie hun encyclopedie gebruikte, volgde de door hen aangebrachte lijnen; het betreft inderdaad een ‘beargumenteerd’ woordenboek.

De meer letterlijke betekenis van ‘encyclopedie’ ligt verscho- len in het woord ‘cirkel’ (*kyklos*). Daarmee betekent ‘encyclope- die’ zoiets als ‘leren in een cirkel’, of ‘trainen in een rondgang’. Het is niet overdreven om te stellen dat de oude Grieken hierbij ook dachten aan een groep studenten die letterlijk in een kring staan. Dat zien we deels terug in collegezalen die gebouwd zijn als een amfiteater. Studenten zitten in een halve cirkel om de docent heen, kijken op hem of haar neer.

Interpreteren we nu vanuit de combinatie van betekenissen het woord ‘encyclopedie’ – als algemeen onderwijs én als cirkel- gang – dan kunnen we het vertalen met ‘omvattend curriculum’ of ‘allroundcurriculum’.

Wikipedia is geen encyclopedie in de zojuist ontwikkelde betekenis van het woord, omdat er geen curriculum, geen or- ganisatie aan ten grondslag ligt die mensen een beargumenteer- de rondgang in kennis biedt. Wikipedia informeert je over van alles, maar de kennis is vooral interessant op het microniveau van informatie. Wikipedia plaatst allerlei dingen naast elkaar, maar het biedt beperkt overzicht en inzicht. Als student moet je al gevormd zijn, oordeelsvermogen hebben, om de informatie ook goed te kunnen gebruiken en er betekenis aan te kunnen geven. Komt een student niet juist naar de universiteit om een

dergelijk oordeelsvermogen, een academische verstaanshorizon aan te leren? Ja, een goede universiteit biedt opleidingen tot expertisegebieden en daarmee een allroundvorming op relevante en aanverwante deelgebieden. Google en Wikipedia kunnen vervolgens – ieder op hun eigen wijze – helpen om de basis van kennis te verbreden en te verfijnen, maar andersom werkt het nauwelijks. Een universiteit dient een omgeving te bieden waarin stof systematisch kan worden bestudeerd en besproken. In zo'n omgeving krijgt een student bepaalde thema's en theorieën vaker te horen en kan hij de stof zelf ook herhalen en zodoende ook de hiaten in zijn kennis op het spoor komen.

4. De uitdaging van studeren in een consumptiecultuur

Een universitaire studie moet je als student ook zelf willen; studeren vereist motivatie. En daarmee komen we op een groot probleem in het Nederlandse hoger onderwijs. Want de waarheid is dat Nederlandse studenten gemiddeld gesproken niet bepaald hun best willen doen. Digitalisering van het onderwijs is op dit punt geen oplossing, maar zelfs een onderdeel van de motivatiecrisis van Nederlandse studenten.

De student schrijft de zwakke studiehouding vaak aan zichzelf toe. 'Ik heb geen grote ambities', zoals een student bedrijfskunde van de Radboud Universiteit mij vertelde. 'Ik wil gewoon een papiertje halen en verder met mijn leven.' Dit soort opmerkingen hoor je vaker, ook bij psychologie, rechten en geneeskunde. In plaats van te klagen over de motivatie of de attitude van studenten, kan zo'n zuinige ambitie als een symptoom van falend docentschap worden gezien. Een studieadviseur die pas na vijf dagen reageert, een scriptieklasje vol met matig gemotiveerde medestudenten – niet erg bevorderlijk voor ambitie en motivatie. Een inspirerende docent die een boeiend verhaal heeft, je op sleeptouw neemt en je aanzet tot studie is dat wel. Als excuus bij

middelmatige colleges van docenten en middelmatige studieresultaten van studenten voeren zowel docenten als studenten vaak ‘drukte’ aan. Vreemd: iedereen lijkt gehaast op de universiteit, de plek waar juist ruimte zou moeten zijn voor reflectie en inspiratie.

Waar komt dat gevoel van druk, druk, druk vandaan? Deze generatie zou lijden aan de norm van zelfverbetering, presteren en scores. Toch is het de vraag of jongeren tegenwoordig zo hard werken of dat hun aandacht veeleer versnipperd is geraakt doordat ze te veel dingen willen en ook omdat ze te veel rondhangen op het internet. Hoe dan ook valt op dat studenten vooral druk zijn met de vele ballen die ze in de lucht houden: studie, bijbaan, sociale media, vriendschap, plezier maken en sporten. Natuurlijk hoort wat fun bij het studentenleven, maar wanneer studeren niet op de eerste plaats staat bij studenten – en doceren niet bij docenten – ontstaat er juist een situatie waarin studenten het studeren ook nog maar net kunnen bolwerken en inderdaad in de stress schieten. Ondertussen valt op hoe juist ook het verdere (studenten)leven het gevoel geeft dat we nu eenmaal in snelle tijden leven. Mede door alle beelden, filmpjes en appjes die studenten dagelijks verwerken leven zij in een door henzelf als indrukwekkend waargenomen cultuur. Maar ondertussen liggen velen met hun smartphone op de bank ... Drukte moet zo bezien niet louter in termen van prestatiedruk worden begrepen, maar hangt sterk samen met de continue blootstelling aan informatiestromen en prikkels. De Belgische filosoof Ignaas Devisch houdt in zijn boek *Rusteloosheid* een pleidooi om een leven in versnelling en prikkelbaarheid vooral te omarmen.¹³ Hoezeer dat voor sommige mensen ook aantrekkelijk mag klinken, het is de vraag of de universiteit erin mee moet gaan. Behoort zij niet juist een plek te zijn waar de oppervlakkige druke en indrukken binnen de perken blijven? Digitalisering is geen bedreiging die buiten de deur moet worden gehouden, maar het is even zinloos om trends in het gebruik van smartphones, PowerPoint, Google en uiteindelijk ook big data simpelweg over te nemen. Een univer-

siteit dient op die trends in te spelen op een wijze die studenten helpt om te studeren, door uitleg en herhaling van docenten, onderlinge discussie en natuurlijk simpelweg oefening. Het is nog maar de vraag in hoeverre digitalisering hierbij helpt of dat zij zelfs in de weg staat.

Wie online studeert, klikt snel door en raakt afgeleid. Nogal wat docenten onderschatten hoe gemakkelijk de muisklik (of als je op de bank ligt: Alt+Tab) is gemaakt van een online college naar Facebook of Instagram. In theorie kan een app of een online college de student exact aanbieden wat hij of zij nodig heeft. Immers, nogal wat programma's maken onderscheid in niveau, tempo en interesse van de student. Tegen de voorstanders van dergelijke onderwijstechnologie zou ik graag zeggen dat een échte docent het wel doorheeft wanneer studenten de aandacht verliezen of wanneer er een tandje bij kan. Niet mensen, maar juist computers geven ons vaak een verkeerd beeld van de eigen en van elkaars bezigheden. Je voelt je al snel vlijtig op het internet, zelfs als je wegkijkt van je online college naar Snapchat of Nu.nl.

We beseffen te weinig hoe dicht de wereld van het internet tegen die van de consumptie aan ligt. In beide werelden is het lastig om actief te worden, moeite te doen. In beide werelden gaat het om snelheid en verbruikssnelheid, terwijl het op de universiteit om diepgang en geestelijke discipline zou moeten gaan.

5. Meerkeuzetentamens in een meerkeuzecultuur

De hiervoor geschetste problematiek rondom digitalisering komt samen in het gebruik van meerkeuzetentamens. Dankzij digitalisering zijn dit soort tentamens op grote schaal in gebruik in Nederland. Het is geen geheim dat eerste- en tweedejaarsstudenten van massastudies als bedrijfskunde, psychologie en geneeskunde vaak zelfs primair worden getoetst met meerkeuzevragen.

In paragraaf 1 besprak ik het (quasi)rendementsdenken. Meerkeuzetentamens lijken speciaal bedacht voor deze denkwij-

ze. De vragen kunnen vrijwel eindeloos worden gevarieerd en automatisch worden gecorrigeerd door computerprogramma's. De docent is vrijgespeeld en dient zich te richten op onderzoek. Wie veel met meerkeuzetentamens werkt en daarnaast geen open vragen in tentamens inbouwt, maakt de universiteit bedoeld of onbedoeld tot een bedrijf waar efficiency van belang is. Dat is een vergissing én een diepe institutionele zelfontkenning. Het onderwijs is een kernactiviteit, geen kostenpost. Onderwijs is mede bepalend voor het bestaansrecht van de universiteit.

Meerkeuzetentamens toetsen nauwelijks persoonlijk, en daarmee komen we bij het onderwerp van paragraaf 2. Een meerkeuzetentamen toetst niet of een student kritisch kan redeneren, biedt ook geen ruimte voor creatieve antwoorden, noch voor zelfbedachte voorbeelden. Dat het hedendaagse publieke debat zo sterk gekleurd en verkleurd is geraakt door meningen zou weleens kunnen samenhangen met een gebrek aan serieuze feedback en toetsing op onze universiteiten. Studenten krijgen niet meer aangeleerd hoe ze een beredeneerd oordeel moeten ontwikkelen en anderen van een standpunt kunnen overtuigen. Een meerkeuzetentamen confronteert hen veel minder dan een geschreven werkstuk met de grenzen van hun eigen kunnen en daarmee met de stappen die nog moeten worden gezet.

Een docent kan – in de lijn van paragraaf 3 over informatie, kennis en vorming – op basis van een meerkeuzetentamen nauwelijks inschatten wat het niveau is van allerlei vaardigheden. Kunnen studenten scherp argumenteren, de juiste woorden kiezen, een trefzekere slotbeschouwing schrijven of geven? Doen zij de inzichten van andere wetenschappen niet tekort in een bepaalde stellingname? Dat nogal wat studenten moeite hebben met het schrijven van scripties is mede een gevolg van het gebrek aan taal- en schrijftraining. Wie zijn of haar taalvermogen en argumentatievaardigheid verwaarloost, leert minder gemakkelijk kritisch denken. Een meerkeuzetentamen leert je zwart-witdenken: iets is goed of fout. Je leert er *globaal* van denken in plaats van *precies* – het leert je hokjesdenken, niet om een gedachtegang

te ontwikkelen, een morele kritiek te geven of tactvol en doeltreffend een argument van anderen te weerspreken ... Juist wat betreft de sociale media en televisie blijken studenten, net als veel andere mensen, matig in staat om de framing van informatie te doorzien, en ze blijken zelfs gevoelig te zijn voor nepnieuws. Zou dat wellicht ook verband houden met universiteiten hen niet langer met regelmaat geschreven en mondeling examineren, waardoor hun oordeelskracht onderontwikkeld blijft?

Meerkeuzetentamens zijn de ‘vergoogeling’ en daarmee de verloochening van het academisch denken: je docent kiest de zoekterm en jij mag vervolgens de resultatenlijst doornemen en beslissen waar je vinkt. Verloochend wordt precies de cultuur van hoge eisen stellen aan de mate waarin kennis werkelijk is eigen gemaakt en ook werkelijk kan worden toegepast, geformuleerd en verdedigd. Dit betekent concreet ook dat studenten minder hoeven te onthouden dan eerdere generaties; het gaat om patroonherkenning, niet om de ontwikkeling van een bepaald denkkader.

Meerkeuzetentamens passen ook bij de consumptiecultuur die werd beschreven in paragraaf 4: een cultuur waarin je de wereld passief tot je neemt. Zoals je een Facebook-post liket, zo kies je voor het juiste antwoord. Meerkeuzevragen zetten aan tot een andere studiestijl, namelijk een die patronen scant en herkent. Wie zo’n tentamen aflegt, heeft de check doorstaan. Dat past bij de tevredenheid van een avondje doorgebracht op YouTube of Netflix, maar het past niet bij het instituut universiteit. Echte kennis is het vermogen om iets uit te leggen – dat is iets anders dan kiezen. Eigenlijk moet je van studenten vragen dat ze ook met kennis leren spelen, dat ze er creatief mee kunnen omgaan. Dat vereist eerder de werkvorm van een geschreven essay dan die van een meerkeuzetentamen.

We beseffen onvoldoende dat het surfen als oppervlakkige houding in allerlei domeinen doordringt. Meerkeuzetentamens kun je zien als een teken des tijds. Ze toetsen de gefragmenteerde geest en voeden de keuzemaatschappij van muiskliks – een sa-

menleving waarin zo veel mogelijkheden bestaan dat nogal wat mensen ervan in de stress schieten en ondertussen niet meer toekomen aan de activiteiten die zij belangrijk achten. Waarom zou de universiteit hierin meegaan? Ze is bij uitstek de plek om juist wél concentratie op te brengen en de resultaten van die concentratie vervolgens ook weer gewetensvol te toetsen.

Besluit: de universiteit als onderwijsinstituut

Universiteiten gaan ervan uit dat studenten met verwondering en discipline aan een studie beginnen. Dat is een naïeve gedachte, die vooral in het nadeel werkt van de studenten zelf. Zij kunnen vaak niet goed inschatten wat een vruchtbare studiehouding is. Velen vinden een zesje prima en willen vooral hun ‘papiertje’ halen. Studenttevredenheid wordt gemeten met digitale student-enquêtes en is een belangrijk criterium geworden om de kwaliteit van het onderwijs te beoordelen. Ik meen echter grote onvrede waar te nemen, die beperkt onzichtbaar is in de enquêtes en de professionele opleidingsaccreditaties. De hardnekkige zesjescultuur in Nederland interpreteer ik als een geestelijke blokkade, een stil protest. Studenten zijn het beu om weinig inspirerend onderwijs te krijgen. Ze voelen zich druk, ze willen geen nummer meer zijn.

Studenten zeggen misschien online college te willen om thuis te kunnen studeren, met Google op het tweede scherm (dat van hun smartphone) en Wikipedia op het derde (dat van hun tablet). Ze spreken dan echter met de mond van de hapsnapconsumptiecultuur. Ze zouden meer gebaat zijn bij een uitknop voor al die schermen dan met een extra app. Wat studenten ten diepste boeit, is bijvoorbeeld het kunnen spreken van andere talen, kunnen redeneren met steekhoudende argumenten, kunnen rekenen met en schakelen tussen formules. Dat is wat ze zoeken als academici in de dop. Op dit moment ‘bespelen’ universiteiten studenten te zeer met de oppervlakkige beleving van mooie ge-

bouwen, aankleding en colleges die vooral ‘leuk’ zouden moeten zijn. Iedereen die doorpraat met studenten weet echter dat het hun daar helemaal niet om te doen is. De meesten willen iets van de inhoud opsteken, terwijl ze natuurlijk ook bijtijds dat diploma willen halen.

De universiteit zou haar professionele autonomie moeten op-eisen en studenten de luwte moeten aanbieden waarin ze kunnen leren, niet alleen van elkaar, maar vooral ook van docenten, en niet afgezonderd van de hiervoor beschreven ‘schermwereld’, maar zeker ook niet in totale aanpassing daaraan. Dat leren mag meer gericht worden op de oordeelskracht. Juist in digitale tijden is het basale maar moeilijk te verkrijgen academische denken van belang: het kaf van het koren scheiden, een ethische overweging opzetten, kort en bondig zijn, enzovoort.

De universiteit heeft zich autonoom getoond op onderzoeksgebied, maar heeft haar onderwijstaak verwaarloosd door geen hoge norm te stellen. De gemiddelde student wordt tegenwoordig letterlijk en figuurlijk ‘afgeschermd’ van zijn docenten, met fysieke wanden en met moderne computerprogramma’s. Denk aan de vele docenten die studenten elkaars werk laten corrigeren in een digitale omgeving als Blackboard. De docent zelf staat dan digitaal op afstand en neemt steekproeven.

Hier raken we aan de thematiek die Foucault bespreekt in *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*.¹⁴ Foucault laat in dat boek zien dat de macht van bijvoorbeeld de overheid de gewone burgers niet simpelweg onderdrukt maar hen juist omvormt tot ‘normale mensen’ die leren denken dat ze uniek zijn, maar zich ondertussen voegen naar systemen en netwerken. Foucault analyseert de disciplinaire werking van moderne maatschappelijke instituties aan de hand van het voorbeeld van de koepelgevangenis, zoals die bijvoorbeeld in Den Bosch en Haarlem staat. De cellen zijn rond een centraal punt gebouwd waarin de bewaker zit, en de gevangenen weten dat hij continu in hun cel kán kijken. Daardoor gaan zij zich gedragen naar wat zij aannemen dat de bewaker van hen verwacht. De gevangene

internaliseert daarmee de ‘bewaker’; hij of zij gaat zichzelf disciplineren. Zo laat Foucault zien hoe het mogelijk is gebleken om met weinig personeel veel mensen permanent te bewaken. De stelling van Foucault is nu dat ‘panoptische effecten’ overal werkzaam zijn. De koepelgevangenis is voor hem een metafoor voor de moderne, bureaucratisch georganiseerde samenleving waarin mensen zichzelf en elkaar op een bepaalde wijze disciplineren via netwerken en systemen. Het opmerkelijke aan deze moderne samenleving is dat zij werkt langs allerlei mechanismes van controle en discipline, maar ondertussen wel veronderstelt dat ieder individu vrij is om zijn eigen keuzes te maken.

Ook digitale werkomgevingen voor studenten zoals Blackboard kun je in deze lijn van Foucault interpreteren: het idee is immers vaak dat studenten zelf als docent leren denken en elkaars werk van feedback voorzien. Of de docent ondertussen meekijkt op Blackboard, of dat hij slechts de lijstjes afvinkt, is niet transparant voor studenten. Dit systeem van ‘onderwijs op afstand’ leidt tot een inflatie van onderwijskwaliteit en daarop wordt inmiddels aan menig universiteit gereageerd. Pijnlijk genoeg gebeurt dat echter opnieuw op een bureaucratische wijze waarin niet de inhoud en de vorm van het onderwijs centraal staan, maar het proces en daarbij horende indicatoren als slagingspercentages, resultaten uit student-enquêtes en benchmarks. Net als in het bankwezen heeft men in universiteiten de bestuurlijke reflex om bij problemen in de kernactiviteit alles te gaan tellen, meten en controleren – terwijl de kwestie die hier speelt eigenlijk meer te maken heeft met de mores die gelden aan een instituut. Krijgen studenten wel de juiste *nudges* om aan de slag te gaan? Werken docent-onderzoekers wel serieus genoeg aan kwalitatief hoogstaand en inspirerend onderwijs? Is de gehele didactische omgeving – van collegezalen, roosters, deadlines, student-assistenten tot tentamens – wel voldoende toegerust? Goed onderwijs veronderstelt goede docenten die kennis overbrengen en daarbij inspireren tot studie. Studeren betekent zorgvuldig lezen, herhalen, oefenen en uiteindelijk ook het kunnen

plaatsen van de stof in een groter verband, en zelfs ermee kunnen spelen. Dat zijn aspecten van studeren die in theorie goed verenigbaar zijn met een digitale studieomgeving, maar in de praktijk past het voor de gemiddelde student eigenlijk vrij slecht. Een gestructureerde leeromgeving met docent en student op een specifieke locatie is een vereiste.

Er zijn inmiddels gelukkig studierichtingen die begrijpen dat studeren ook om een tamelijk schoolse omgeving vraagt van structuur en samenzijn, maar de meeste studenten staan er echt alleen voor. Ze moeten hun vorming en motivatie zelf organiseren. Wie of wat is daar nu eigenlijk bij gebaat? Is het niet vreemd dat onze vele toponderzoekers werken aan universiteiten waar vaak een zesjescultuur heerst? Ondertussen versterken het aanstellingsbeleid, dat is gericht op hyperspecialistische onderzoekers, de inrichting van gebouwen en de didactiek deze ongerijmdheid.

Meer online colleges kunnen zeker handig zijn, maar moet je ook in dit licht bezien. Een online college zou buitenlandse studenten kunnen aantrekken. Ook helpt het om honderden studenten tegelijkertijd te woord te kunnen staan. Maar waarom zouden universiteiten dat überhaupt willen? Past dit binnen de onderwijsdoelstellingen waartoe de overheid de universiteit heeft vrijgesteld? Of wordt op onze universiteiten koopman (markt) en regent (overheid) gespeeld, met de kwaliteit van het onderwijs als inzet? Zijn bestuurders en hoogleraren soms vergeten dat de universiteit *als onderwijsinstituut* een bestaansrecht heeft, een eigen domeinlogica, die ook verplichtingen impliceert?

Natuurlijk moet een universiteit ondertussen óók een administratie voeren, meegaan met de individualisering én investeren in digitalisering. Deze innovaties zijn echter allang onderdeel geworden van een dwingend kader – een discours, om met Foucault te spreken – dat de verwezenlijking van haar academische kerntaak in de weg staat. Bedreigd wordt simpelweg de taak om studenten op te leiden naar de hoogst haalbare maatstaven.

Toen ik uiteindelijk met mijn student in een van de glazen hokjes zat, sprak hij zijn verbazing uit over de wanden die docenten van studenten scheidden. De bel op de wand had geen deuren voor hem geopend, en die passerende collega evenmin. Nu is 's mans reactie begrijpelijk, maar die maakt ook iets duidelijk over de werking van macht, namelijk dat mensen gemakkelijk in een manier van denken meegaan. Een norm is snel verinnerlijkt, zeker als de fysieke en de digitale architectuur daar een handje bij helpen. Als faculteiten geen studentenbalies meer hebben en docenten hun onderwijstijd niet consciëntieus vormgeven, is de boodschap voor studenten eigenlijk: zoek het zelf maar uit, het studeren, het geïnspireerd raken, het organiseren, het hele studentenleven. Bij onduidelijkheden moet je de studiehandleidingen maar googelen. 'Maar juist wetenschappers weten toch hoe macht vaak impliciet werkt?', zei de student, die Foucault duidelijk goed had begrepen. 'Hoe kan het dan dat jullie er zelf zo in meegaan?'